

ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО И ОБРАЗОВАНИЕТО НА ФИЛОТЕЯ ТЕМНИШКА

(Р. ОК. 350 г. – П. ОК. 410 г.)

Стоян Долапчиев

Въведение

Житиеписните творби от старата българска литература и в частност житията на Филотея Темнишка са били предмет на анализ и коментар от литературна и историческа гледни точки. От позициите на история на педагогиката и българското образование старобългарската житийна литература не е била обект на задълбочено и обстойно проучване, включително и житията на жените светци.

При липсата на достатъчно други сведения житийните творби се явяват важен източник за възпитанието, обучението и образованието през епохата на Средновековието във Византия, България и в други страни от тъй наречената ”византийско-славянска православна общност”.

1. Житиеписни творби. Създаване и разпространение

В старобългарската житийна литература е известно само Пространното житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий (1374–1393) (5, с. 202–216). Не е известно кога това житие е написано. Може да се предположи, че е създадено през първото десетилетие от патриаршестването на Евтимий поради това, че в него не се откриват следи от бурната политическа атмосфера в България и на Балканите, характерна за последните десет години преди завладяването на българските земи от османците.

Не са ясни и какви са писмените източници, които използва Патриарх Евтимий. Все пак изследователите считат, че това са: служба от XIII век, посветена на светицата и византийски житиен разказ за Амул Египетски и неговата съпруга – отшелници, живели в Нитрийската планина, близо до Червено море, през първата половина на IV век.

Вероятно Патриарх Евтимий използва и житие на Филотея, преведено от гръцки или написано след пристигане на мощите ѝ в България при цар Калоян (1197–1207), каквато е обикновено църковната традиция.

В последната част на Пространното житие е включен и оригинален български разказ за пренасяне на мощите на светицата (3, с. 581–584, 663).

2. Родно място. Семейна среда и семейно възпитание на Филотея

За родно място на Филотея Патриарх Евтимий посочва в Пространното житие град Моливот, Памфилийска област (5, с. 203). Понататък в житието се допълва, че до града се намира езеро, а в него има остров (3, с. 207).

Досега изследователите не са открили местоположението на този град. Съществуват и някои противоречия. Йоасаф Бдински в Похвално слово за Филотея говори за „Тракия Памфилийска” (3, с. 582).

От разказа за пренасяне мощите на светицата, включен в Пространното житие става ясно, че при своите завоевания самия цар Калоян стига и дотам, където „лежеше честното тяло на преподобната” и „...преклони се пред честните мощи...” (5, с. 213–214).

Някои изследователи считат, че името на града – „Моливот”, е записано неправилно и оттук се получават противоречията (3, с. 582).

Засега този въпрос остава открит и предстои да бъде разрешен чрез допълнителни проучвания.

За семейната среда в житието е записано: „нейните родители се наричаха Йоан Патриции и Ирина. Чеда на благородни родители, те винаги живееха в страх божи, денем и нощем бдяха в божествените храмове, гладните хранеха и на просяците даваха потребното, тяхното постоянно възделение бе как да имат чедо. Понеже се молеха така прилежно и лееха от очи топли сълзи, не останаха излъгани в надеждата. Родиха прочее, тази светица и я нарекоха Филотея.” (5, с. 203–204)

Като дългоочаквано дете, те го кръщават с името Филотея, което при превод от гръцки на български означава – Боголюбива.

От цитирания текст става ясно, че нейните родители са от аристократичен произход. „Патрицията Йоан, като видя, че детето от самото си раждане не приема мляко от майка си или друга жена, изпадна в неизразим смут. Обаче тя бе хранена от божествената промисъл и се развиваше все по-бързо.” (5, с. 204)

Подобна ситуация, но не еднаква, съществува при малкия Константин-Кирил, описана в неговото Пространно житие, което вече анализирахме: “Когато майка му го роди, дадох го на дойка да го кърми, но детето никак не искаше да поеме чуждата гърд освен майчината си

чак докато беше откърмено. Това стана по божия промисъл – за да бъде добрата издънка от добър корен отхранена с чисто мляко.” (4, с. 38)

От педагогическа гледна точка за нас е важно, че в първия, т.нар. кърмачески период от развитието на детето, за него се полагат точно определени грижи. Майката трябва да кърми детето си, а ако не – да може да наеме друга жена – дойка.

В краткия житиен разказ за св. Амун, включен в Пространното житие на Филотея, се посочва какви грижи трябва да се полагат за малкото дете в този период – „кърмене, повиване, къпане, хранене, трудове безчислени.” (5, с. 205)

От богословска гледна точка тази ситуация е свързана с бъдещето на Филотея, с божественото предопределение на нейната съдба да стане светица.

Когато Филотея е на три години почива майка ѝ Ирина. Тук в житието, на тази възраст тя е наречена „отроче” (5, с. 204).

3. Възпитание, обучение и образование в училище и църква

Единствено в житието на **Филотея Темнишка** от Патриарх Евтимий се срещат конкретни факти за образованието и възпитанието на една жена в училище. „Щом навърши шестгодишна възраст, бе дадена да изучава свещените книги. И толкова преуспя в учението, че знаеше наизуст цялото божествено писание така, че всички ѝ се чудеха и славата и проникваше навсякъде. Толкова пък процъфтя във въздържанието, че цяла седмица издържаше без храна... Нощ и ден тя вникваше в божествения закон и насищаше душата си със свещените писания.” (5, с. 204)

В заключителната част на житието Патриарх Евтимий отправя следния призив: „На тази добра майка подражайте и вие, инокини, и вие, които живеете в пустините – млади, възрастни и стари.” (5, с. 216)

Можем да направим извод, че житието е било предназначено главно за монахините и монасите в българските манастири през XIV век и е имало важно образователно и нравствено-религиозно значение.

4. Възпитание, обучение и образование при отшелничество

В Пространно житие на **Филотея Темнишка** от Патриарх Евтимий за образованието и възпитанието при нейния отшелнически живот се отбелязва: „А при нея се стичаха мнозина от благочестивите и се поучаваха от божествените и думи... Тя поучаваше всички, които идваха при нея, по божествените книги и напълно унищожаваше елинската измама. При-

доби и дар да лекува, мнозина недъгави и прокажени получиха изцеление от нея. Бе изучила прочее съвършено цялото божествено писание...” (5, с. 208)

В своето слово пред църковния клир преди смъртта си Филотея изказва интересни мисли, като например: „нека разсъдят, окаяните, откъде бяха съставени небесните и земните, нещата, които са във въздуха и които са във водата, и най-вече тези неща, що са преди другите – небето, земята, въздухът и естествено водите. Кой ги смеси и раздели? Какво е отношението им един към друг, и развитието и хармонията? Кой е, който ги движи и ръководи? Как стихии, по естество противоположни, се смесват невредимо за пълнотата на един свят? Как се съгласуваха и как се съгласуват, без да имат указание или дума? Всички тези неща са дело на божествената промисъл.” (5, с. 210) Въпросите за произхода на природата, за процесите, които се извършват в нея, вълнуват средновековния човек и той търси обяснения, които често са и противоречиви, съобразно неговия кръгозор и познание. „Защото всички приятни и красиви неща от този свят като прах ще се разпръснат и без следа ще изчезват, а добродетелта единствено пребъдва, преустремена во веки веков” (5, с. 211)

„На четвъртият ден... цялата църковна общност пак дойде при нея и се наслаждаваше на обичайното поучение. И след като ги поучи достатъчно, в страх божи приведе сърцата на всички.” (5, с. 211)

Много важен възпитателен фактор, който играе и голяма положителна превантивна роля в човешките отношения през Средновековието е темата за Страшния съд в християнската религия. Този въпрос се засяга в житието на Филотея Темнишка:

„Когато дойде вечерта и тя усети приближаващия се вече час на своята кончина, подтикна всички към молитва, говорейки: „Настъпи вече времето на моето отхождане и е редно вие да се потрудите малко с мене. Защото твърдо се надявам, че поради вашите молитви ще мога да получа милост в страшния ден на праведния съдия, в оня ужасен час. И много други подобни (думи) изрече със сълзи към оня свещен клир. А те, като чуха това, бяха силно уязвени в сърцето и плачевният им вопъл се издигаше във висините” (5, с. 211).

Важно място в цялостната образователна картина заемат молитвите и песнопенията: „А те всички, едва престанали да плачат, започнаха моления и едногласно от всички се възнасяше за нея песнословие. Докато те пееха, тя предаде духа си на господата” (5, с. 211).

Молитвите и песнопенията също имат важно възпитателно, образователно и психотерапевтично значение за средновековния човек. Тяхното научаване предполага процес на обучение по говорен (преподаване) или писмен (четене) път от учителя или самообучение и изпълнение. Всъщност научаването и изпълнението на молитви и песни е заемало съществена част от учебно-възпитателния процес през Средновековието и е важно условия за поддържане и развитие на образователната традиция.

В края на житието на Филотея Темнишка, Патриарх Евтимий призовава:

„На тази добра майка подражайте и вие, инокини, и вие, които живеете в пустините – млади, възрастни и стари.” (5, с. 216) „От заключителния текст се вижда, че житието на Филотея е било написано вероятно за монахините от манастира „Св. Богородица Темнишка”, който се е намирал недалече от църквата „Свети четиридесет мъченици” (5, с. 584) във Велико Търново.

Първият извод, който може да се направи, е за наличието на женско образование в България през втората половина на XIV век по времето на Патриарх Евтимий. Възможно е и той да е бил радетел на такова образование. Цитираният призив е един от малкото податки през Българското средновековие за такъв извод.

Предполагаме, че в този женски манастир е имало и обучение в начална грамотност, в запознаване с религиозните книги характерни за източното православие, с религиозните служби и песнопения.

Вероятно игуменката на манастира е била образована жена, която е запознавала монахините с житийни творби и особено с жития на жени-светици.

Заключение

В анализираната житийна творба авторът Патриарх Евтимий представя с кратки съдържателни характеристики родното място и област, от която произлиза светицата. Оттук читателят или слушателят придобиват исторически и географски познания за съседни страни и народи.

В някои житийни творби се дават конкретни сведения за раждането и отглеждането на подрастващите (кърмене, повиване, къпане и хранене) до тръгването на училище. В някои семейства са използвани и дойки, както е при Филотея Темнишка и при Константин-Кирил Философ.

Житийните творби ни дават възможност да разберем какво е възпитанието, обучението и образованието в „началните” и „основни” учи-

лица, както е при Филотея Темнишка и при Константин-Кирил, Гавраил Лесновски, Евтимий – брат на Параскева Епиватска (Петка Търновска), Иларион Мъгленски, Митрополит Петър, Ромил Видински, Филотея Темнишка, Георги Нови Софийски.

В някои случаи децата тръгват на училище на 6 години, както е при Филотея, а мнозинството – на 7 години, каквато е обичайната практика.

Сведението за Филотея Темнишка е едно от малкото за образованието на една жена в училище.

Основно се изучава „свещеното писание” или „свещените книги”, т.е. Библията, както е при Филотея Темнишка, както и при Климент, Наум, Ангеларий, Горазд, Гавраил Лесновски, Евтимий – брат на Параскева Епиватска (Петка Търновска), Иларион Мъгленски, Ромил Видински, Георги Нови Софийски. Изучават се също молитви, псалмопения и чужди езици. Характерът на възпитанието и обучението е с християнска религиозна насоченост.

В житиеписните творби се отделя внимание и на възпитанието и обучението при посещения в черковните храмове при Филотея Темнишка, както и при Иван Рилски, Прохор Пшински, Гавраил Лесновски, Юлияния, Параскева Епиватска (Петка Търновска), Георги Нови Софийски, Никола Нови Софийски.

Един по-труден етап от манастирския живот се явява отшелничеството, в което на преден план излиза самовъзпитанието и самообучението. Чрез такъв живот просиява Филотея Темнишка и други български светци – Иван Рилски, Прохор Пшински, Гавраил Лесновски, Йоаким Осоговски (Сарандапорски), Параскева Епиватска (Петка Търновска), Йоаким Първи.

Природосъобразният начин на живот на Филотея и при други отшелници води до това, че придобиват дар да лекуват, с което събират и много богомолци около себе си, изнасят нравствено-религиозни беседи и оказват засилено психотерапевтично въздействие върху своите слушатели.

От анализираната житиеписна литература разбираме за равнището на педагогическата мисъл и практика във Византия, България и други съседни страни чрез житията на: Филотея Темнишка, Константин-Кирил, Методий, Патриарх Йоаким Първи, Теодосий Търновски, Ромил Видински, Параскева Епиватска (Петка Търновска).

ЛИТЕРАТУРА

1. Библейски речник. С., 1994.
2. Библия, книгите на священото писание на Вехтия и Новия завет. С., Св. синод, 1991.
3. *Иванова, Кл.* Бележки: Пространно житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий. – В: Стара българска литература. Т. 4. С., Житиеписни творби, 1986.
4. Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби, Пространно житие на Константин-Кирил. С., 1986.
5. Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби, Пространно житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий. С., 1986.

ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО И ОБРАЗОВАНИЕТО НА ФИЛОТЕЯ ТЕМНИШКА (Р. ОК. 350 г. – П. ОК. 410 г.)

СТОЯН ДОЛАПЧИЕВ

Резюме

В статията се разглеждат: родното място, семейната среда, семейното възпитание, образованието в училище, в черква и при отшелничество на бележитата византийска и българска светица Филотея Темнишка, на която Патриарх Евтимий Търновски (1375–1393) посвещава пространно житие.

FOR THE HABITUATION AND THE EDUCATION OF FILOTEYA TEMNISHKA

STOYAN DOLAPCHIEV

Summary

The biographies of saint's life from the old-Bulgarian literature and the particular biographies of the saint Filoteya Temnishka have been an object of analysis and comments from literature and historical points of view. From the position of History of Pedagogic and Bulgarian Education the biographies of saint's life have not been objects of studies and deep analysis.

There is a lack of information and at this reason the biographies of the saint's life are important source of the habituation and education during the Middle Ages in Byzantium, Bulgaria and other counties from the "Byzantium – Slavonic Orthodox Community".